

Tisztelgés az egyensúlyteremtő előtt

Solymosi Tamás és Temesi József (szerk.): Egyensúly és optimum. Tanulmányok Forgó Ferenc 70. születésnapjára. Budapest, Aula Kiadó 2012.

Idén tavasszal az Aula Kiadónál jelent meg a Solymosi Tamás és Temesi József által szerkesztett tanulmánykötet, mely Forgó Ferenc 70. születésnapjára készült. A könyvben szereplő írásokat 28 szerző, az ünnepelt barátai, kollégái, tanítványai jegyzik.

Forgó Ferenc legfontosabb munkáit főként a játékelmélet és a matematikai programozás területén publikálta, ám a kötet címe, *Egyensúly és optimum*, nem csak szakmai munkásságára utal, hanem – ahogy azt a bevezetőben olvashatjuk – személyiségére is. Különböző szerepekben: tanárként, vezetőként, magánemberként, mindig igyekezett megtalálni az optimális megoldást, konfliktusok esetén pedig azt, ami „mindenkinek megfelel, ahonnan nem érdemes elmozdulni, s ahol a közösség is a legtöbbet profitálhat”.

A kötet három fő téma köré szerveződik: játékelmélet, makroökonómiai modellezés valamint a matematikai programozás alkalmazásai és döntéselmélet.

A játékelméleti rész első tanulmányában *Bednay Dezső* a kooperatív játékokra definiált megoldást (stabil halmazokon) vizsgálja a nemkooperatív játékok egy *Harsányi János* által megadott speciális esetére, ahol a stabil halmazok előállnak, mint egy nemkooperatív alkujáték egyensúlyi stratégiáinak fixpontjai. Ezt a játékot némiképp módosítva már a hozzárendelési játékok stabil halmazai is előállnak egyensúlyként.

Dobos Imre egy két vállalatból álló ellátási láncot vizsgál játékelméleti eszközökkel. Ismert, hogy a Nash-egyensúly nem feltétlenül eredményez a rendszer

egésze számára optimumot. Felmerül a kérdés, hogy milyen koordinációs mechanizmussal lehet elérni a társadalmi optimumot (ha egyáltalán létezik). Speciális esetben megmutatható, hogy a beszerzési ár koordinálja az ellátási láncot és a verseny esetén kialakuló egyensúly Pareto-optimális lesz.

Nem teljes információs játékok esetében nagyon fontos, hogy miként tudjuk kezelni a játékosok véleményrangsorait. Erre a matematikailag nehezen kezelhető problémára *Harsányi* a típusterek bevezetésével adott egy lehetséges megoldást. *Pintér Miklós* írásában megmutatja, hogy a nem teljes információs szituációk vizsgálatára a típustereknek nem az irodalomban megszokott topológiai, hanem a tisztán mérhető megközelítése a megfelelő.

Solymosi Tamás két lexikografikus alokációs eljárást (leximin, leximax) vizsgál, és arra keresi a választ, hogy magelosztást kapunk-e bármely játékos-sorrend esetén, illetve megkapjuk-e mindegyik extrémális magelosztást valamely játékos-sorrenddel. Konvex játékok esetében mindkét kérdésre pozitív válasz adható. A hozzárendelési játékok osztályára megszorítva a kérdéseket, bizonyos feltételek mellett a leximin esetén mindkét, míg a leximax esetén a második kérdésre kapunk pozitív választ.

Szidarovszky Ferenc és *Akio Matsu-moto* egy olyan dinamikus monopólium modellt vizsgál, amelyben a vállalatnak csak késleltetett információk állnak rendelkezésre a marginális profitról. A rögzített és a folytonos elosztott késleltetést vizsgálva érdekes eredmény, hogy a

paraméterek közt „értékkompensációs” kapcsolat van, kettőt tetszőlegesen választva lesz olyan értéke a harmadiknak, amely mellett a rendszer stabillá tehető.

Ismert, hogy lineáris keresleti görbe és állandó egységköltség mellett egy homogén termékű Cournot-oligopol piacon a termelők számának növelésével közelíthető a kompetitív piac. *Tasnádi Attila* ennek az approximációs tételnek egy általánosítását bizonyítja.

A kötet második részében makroökonomiai és optimalizálási témában született írások találhatóak. *Abaffy József*, *Fodor Szabina* és *Zun-Quan Xia* cikkekben a lineáris programozás normál feladatát megoldó algoritmusok ABS módszerosztálybeli megvalósításával foglalkoznak.

Csekő Imre egy duopóliummodell kapcsán teszi fel a kérdést, hogy érdekes-e egy termelőnek ugyanazt a terméket differenciáltan előállítania, azaz megéri-e saját maguk számára versenyt hirdetni. Bizonyos paraméterek között még az is fennáll, hogy ez úgy is megéri, ha az új termék ára nem különbözik a korábban már bevezetett termékétől, mivel a termék bevezetésével kedvezőbb piaci pozícióba kerül, mint versenytársa.

Kánnai Zoltán, *Szabó Imre* és *Tallos Péter* azt vizsgálják, hogy miként öröklődnek klasszikus gradiens rendszerek stabilitási tulajdonságai nem differenciálható potenciálfüggvénnyel, majd ennek általánosításaként a Ljapunov-függvénnyel rendelkező stabil irányítási rendszerek esetében.

Gazdasági zavarok idején az állami szerepvállalással kapcsolatos kérdések felértékelődnek. Míg a monetáris politika célja, eszközei, hatásmechanizmusa kapcsán az irodalomban viszonylagos konszenzus mutatkozik, addig a fiskális

politika esetében mindez sokkal problematikusabb. *Szabó-Bakos Eszter* egy „számpéldával megerősített gondolat kísérletet” végez, hogy egy, a magasabb jövedelműeket célzó egyszeri nagymértékű adócsökkentés milyen hatásokkal bír. Igazolható az adóbevételek egyszeri csökkenése, a GDP rövid távú növekedése, de nem volt egyértelmű válasz arra, hogy szélesíti-e a társadalmi csoportok közötti különbségeket, hogy csak azok járnak-e jól, akiket a beavatkozás közvetlenül érint, illetve, hogy ez a szegényebb rétegek felé tolja-e a közteherviselés terhet.

A folyamatfejlesztés-modellek elemzésére használt irányításelmélet lehetőséget ad arra, hogy a döntési változók az idő folytonos függvényei legyenek, de az elemzések technikai nehézségei miatt általában nem tudják kihasználni, hogy a paraméterek is az idő függvényei. *Vörös József*, ezt kiküszöbölendő, a fejlesztésből adódó haszon elosztását olyan modellben vizsgálja, ahol az időhorizontot periódusokra osztja. Speciális esetekben igen érdekes eredmények adódnak: lineáris keresleti függvénnyel a termelő megfelel a fogyasztóval a keletkező profitot, míg exponenciális keresleti függvény mellett a teljes profitot át kell engednie a fogyasztónak.

A fejezetet *Zalai Ernő* reducibilis Leontief-gazdaságokról szóló nagy ívű tanulmánya zárja. Többek közt megmutatja, hogy a kanonikus dekompozícióból kiindulva bevezetett standard dekompozíció segítségével a luxustermékek besorolhatóak úgy algazdaságokba, hogy azok meghatározzák a termelési árak melletti profitrátát, valamint a gazdaság stacionárius állapotait. A standard dekompozíció segítségével új megvilágításba kerülnek korábbi eredmények.

A harmadik részben igen sokszínű alkalmazásokat találunk. Ez a rész egy

összefoglaló tanulmánnyal kezdődik, amelyben *Balog Dóra, Bátyi Tamás László, Csóka Péter és Pintér Miklós* a hálózatelemzés pénzügyi alkalmazásának irodalmát mutatják be, kitérve a kutatás számára érdekes új kérdések megfogalmazására.

A páros összehasonlítás mátrixok igen jól alkalmazhatóak a döntéshozók preferenciáinak számszerűsítésére, ám a gyakorlatban nem ritka az adatok közti inkonzisztencia. *Bozóki Sándor, Fülöp János* és *Poesz Attila* azt elemzik, hogy különböző elfogadási szintek mellett mikor válik a mátrix elfogadható inkonzisztenciájúvá, megadva az ehhez tartozó optimalizációs feladatot.

Az alkalmazások között két írást is találunk a nyugdíjrendszerről. *Kovács Erzsébet* azt vizsgálja, ahogy a második világháború utáni születési csúcst követő erős visszaesésnek, illetve a várható élettartam növekedésének együttes hatására a nyugdíjban lévők száma és aránya nő, ami járadéktöbbletet generál. Ez a költségvetésre nehezedő nyomás a világ fejlett országainak jelentős részében hitelbesorolásuk drasztikus romlásához vezet. Mintegy folytatva a gondolatot, *Matits Ágnes* a magánnyugdíjpénztárak rövid életű időszakát értékeli. Kiderül, hogy a pénztárak hatékonyságában fontos szerepet játszó, egy főre jutó működési költségek a kérdéses időszakban nőttek, a pénztári befektetések nettó átlaghozama alig tért el az inflációtól. A nyugdíjreform kapcsán igen sok kritika merült fel, amelyek közül a legsúlyosabbnak az átmenet tervezésének hiánya tűnik, ami a költségvetésre egyre jobban nehezedő terhet jelent. Folytatva a fiskális politikai kérdéseket, *Simonovits András* a játékelmélet politikai gaz-

daságtanból ismert alkalmazását, a mediánszavazó elméletet alkalmazza az adózási morál vizsgálatára. Megmutatja, hogy a mediánszavazó által preferált és a pártok által javasolt adókulcs annál nagyobb, minél jobb az adómorál.

Forgó Ferenc nem csak az elvont játékelméletet műveli szívesen, hanem a gyakorlatban is nagyon kedveli a játékokat. Igen jó sakk- és teniszjátékos hírben áll. A kötet utolsó tanulmánya ezért is nagyon érdekes és kedves ajándék. A teniszről való beszélgetések során felmerült, hogy vajon a mai teniszcsillagok felvonnák-e a versenyt a régi nagyokkal. *Temesi József, Csató László és Bozóki Sándor* összeállították az elmúlt 40 év profi teniszjátékosainak rangsorát. Mivel még az egyidőben aktívan játszó teniszezők esetében is előfordul, hogy nincsenek egymás elleni eredményeik, ezért a nem teljesen kitöltött páros összehasonlítás mátrixokra van szükség a probléma megoldásához. A legizgalmasabb kérdés természetesen az, hogy kiket találunk az élen. A különböző módszerek, korrekciós eljárások során kapott eredmények szerint az első három helyre *Borg, Nadal* és *Federer* kerül. Reméljük, az eredménnyel Forgó Ferenc is elégedett.

Ebben a jól megszerkesztett, szerteágazó és sokszínű kiadványban mindenki, aki érdeklődik a játékelmélet vagy a matematikai programozás iránt, talál érdekes olvasnivalót. A kötet erősségét mégsem pusztán a benne szereplő munkák magas szakmai színvonala adja, hanem az a személyes érintettség, tisztelet és szeretet, ami Forgó Ferenc iránt megnyilvánul.

MEGYERI KRISZTINA

A magyar közgazdaságtan él és virul
Botos Katalin: Pénzügypolitika – gazdaságpolitika.
Budapest: Tarsoly Kiadó, 2011.

A magyar közgazdasági közélet egyik markáns és kimondottan színes egyénisége Botos Katalin professzorasszony. Immár negyedszázada, hogy az *MTA doktora* címet megszerezte,¹ és sok pályatársától eltérően e magas tudományos elismerés elnyerése nem kényelmesítette el. Sőt, épp ezt követően került sor azokra a – Nyugaton minden napos, nálunk azonban ritkaságszámba menő – pályaváltásokra, amivel a tudományos kutató a közpolitikai gyakorlatba, majd ezt követően az egyetemi életbe tért vissza. S mivel közéletünk nem teng túl a női közszereplőktől, mindjárt érdemes kiemelnünk, hogy milyen ritka és egyedülálló az a teljesítmény, amiben a családfenntartó, a kutató, az oktató és a közszereplő pályája eredményesen fonódik egybe, rácsafolva a társadalmunkat sajnos ma is mérgező előítéletekre.

Botos Katalin a nagydoktorit követően került az első szabadon választott kormányba, előbb pénzügyi államtitkárként, majd a bankfelügyeletért felelős miniszterként. Történt ez egy olyan időszakban, amikor a magyar gazdaságot is különösen megrázó átalakulási válság keretében az államigazgatásból épp, hogy kivált pénzügyi intézetek elveszítették teljes induló tőkéjüket – ez 1993-ban vált általánossá. Az állam ésszerű és tartós visszametszésén dolgozó konzervatív koalíciónak adópénzekből kellett kistafiroznia a bankokat. És e lépést a szakkérdések iránt kevésé fogékony köz-

vélemény – különösen annak két széle – máig is értetlenséggel fogadja. Holott a pénzügyi közvetítés teljes összeomlásához képest a korabeli GDP mintegy 7 százalékát – a társországok ráfordításának jó harmadát – kitevő költség sem önmagában, sem nemzetközi egybevetésben nem volt nagy ár ahhoz,² amit a rendszerváltozásban pótolhatatlan működőképes pénzügyi közvetítés kellő időben és kellő stabilitás mellett történt létrehozása jelentett.

Antall József kamikaze kormánya 1994-ben a régi-új erőknek adta át a helyét. A szocialisták egymagukban abszolút többséget, a hozzájuk pártolt szabaddemokratákkal közel háromnegyedes erőfölényt szereztek a törvényhozásban. Ettől akkoriban senki nem féltette a demokráciát. És valóban az 1994–98 közötti törvényhozási ciklus a rendszerváltozás második szakaszának és az utóbb *europaizációnak* elkeresztelt folyamatnak a felgyorsulását hozta. Szerzőnk ekkor visszatér a katedrára, és ez kézenfekvő előnyökkel járt mind a kutatói lét megőrzése, mind a hallgatóság gyakorlatias ismereteinek kibővítése terén. Botos Katalin a következő években szervezi meg doktori iskoláját, méghozzá két tudományterületen és két egyetemen is. Előbb a Szegedi Tudományegyetem közgazdaságtudományi doktori iskoláját vezeti – számos országosan és nemzetközileg ismert személyiséget vonzva a nagy múltú egyetem fiatal doktori isko-

1 Botos Katalin: *Világméretű pénzügyi egyensúlyhiány*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987.

2 Részletesen adatolt összehasonlító elemzést közöl e kérdéskörrel Várhegyi Éva: *Bankvilág Magyarországon*. Budapest: Helikon Kiadó, 2002.

lájába, *Voszka Évától Kovács Árpádig*. És ezt követően hihetetlen energiával megszervezi a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen a történettudományi doktori iskolát is.

Ilyen széles körű tudományszervező és iskolateremtő aktivitás mellett – amibe a közéleti megszólalásokat és az ismereterjesztő fellépéseket nem számítjuk bele – a szerzőnek továbbra is marad indíttatása és energiája, hogy a gazdaság és a társadalom, a pénzügyi politika és az elmélettörténet terén folyó kutatásait előadásokká, majd tanulmányokká érlelje. Példaértékű az ifjú nemzedék számára az a nyughatatlanság, amivel Botos Katalin arra törekszik, hogy a valóság újabb és újabb fejleményeit a korábbi ismeretekbe illessze, és utóbbiakat felfrissítse az újdonságok alapján. Ez sokak szemében korszerűtlen, mégis fölöttébb termékeny kutatói magatartás. Nem a tökéletes mestermű kiérlelésére vár, hanem gyorstüzelő fegyverként reagál a váratlan, sokak számára érthetetlen fejleményekre, értékeli és értelmezi ezeket. Az értéktöltetű elemzés bizony távol áll a *Samuelson, Becker, Sargent, Varian* nyomán kialakult technokratikus közélettől. Mégsem mondható, hogy az átalakuló társadalomban a világgazdaság és a magyar gazdaság részéről mindnyájunkat érintő kihívások értelmezése és megoldási javaslatok kimunkálása újságírói vagy politikusi feladat lehetne, ami nélkülözhetné a tudomány évszázadok alatt felhalmozott ismeretállományát és a gyakorló döntéshozó judíciumát. Az ellenkezőjéről az elmúlt évek rögtönzött és téves, töredékes ismeretekről árulkodó döntései bárkit meggyőzhettek, itthoni

és a nemzetközi pénzügyvilágban látott példák sora alapján.

Sajátos szemléletű és műfajú írások adják tehát a szerző 70. születésnapjára megjelentetett kötet tanulmányait, amelyek egy évtized terméséből adnak válogatást az érdeklődő olvasóközönség számára. Az általában rövid, folyóiratcikk terjedelmű tanulmányok három nagy kérdéskörbe csoportosulnak. Az első fő részben a rendszerváltozásokról esik szó. Mint a címben szereplő többes számból is látható, Botos Katalin nem osztja e recenzió szerzőjének a poszt-kommunista átalakulás szigorúan egyedi történeti voltáról és sajátos, megismételhetetlen társadalmi lényegéről szóló tézisét,³ hanem a különféle nagyobb léptékű reformok oda- és visszarendeződését és egymásra következését elemzi, 1945-től 1968-on és 1986-on át napjainkig ívelően. A második fő rész az adózás és a közpénzügyek kérdéskörét taglalja, kiemelten is bemutatva a szerzőnek az előregedő társadalom gazdasági kihívásával kapcsolatos kutatásait és előrejelzéseit, amelyek – megítélésem szerint – jelentőségüknél kevésbé kerültek a közgondolkodás és a gazdaságpolitikai viták előterébe. A harmadik rész keretében a „suszter visszatér a kaptafához”, amennyiben a szerző a nemzetközi pénzügyi rendszer, az árfolyamok, a válságok magyarázatát adja. Utóbbiban – 257–266. oldalak – kiegészíti és sok tekintetben radikalizálja is a hazai világgazdasági irodalom felismeréseit,⁴ amennyiben a tisztán pénzügyi jelzéseket követő, a rövid táv szempontját a szolid gazdálkodás és a széles néprétegek jóléti szempontja elé helyező amerikai piaci megol-

3 Csaba László: *Az összeomlás forgatókönyvei*. Budapest: Figyelő Kiadói Rt, 1994, 3., 5., 6. és 14. fejezet.

4 Szentés Tamás: *Ki, mi és miért van válságban?* Budapest: Napvilág Kiadó, 2009, valamint: Magas István (szerk.): *Világgazdasági válság, 2008–2009*. Budapest: Aula Kiadó, 2010.

dások modellválságát állítja a közép-pontba.

Egy ilyen szerteágazó tematikájú munkát elfogadható terjedelemben csak funkcionálisan, azaz a legfontosabb meglátásokat, súlyponti témaköröket kiemelve lehet ismertetni. A legjelentősebb – talán a szerző megítélése szerint is – az idősödő társadalom kérdésköre. Erről a legutóbbi időig viszonylag kevés szó esett, és az is főképp a nyugdíjrendszer fenntarthatósága, vagyis a közpénzügyek szempontjából. Botos Katalin e kérdést szélesebb társadalmi-értérendi összefüggésbe ágyazva tárgyalja, megmaradva azért a közgazdaságtan talaján. Kiemeli, hogy az idősödés kérdésére csak átmenti és fenntarthatatlan választ ad a bevándorlás korlátlan serkentése, különösen ha az teljesen más kultúrkörökből származó emberekkel történik. Hozzátehetnénk a magunk részéről: persze a Kárpát-medencéből történt bevándorlás a fogadó ország szempontjából gördülékenyebb megoldás, de a magyarságnak a szülőföldjén való megmaradásának szempontjával, végső fokon a nemzet fennmaradásával nehezen harmonizáló megoldás, még ha lassan egy évszázada meg is figyelhetjük.

A második kérdéskör a humántőkéé. A magam részéről félrevezetőnek és leszűkítőnek tartom ezt a kategóriát, ami végső fokon az embernek a gazdaság szempontjának – a tőkeérték növelése szempontjának – alá rendelését, illetve a gazdasági kalkulációnak megengedhetetlen és ismeretelméletileg téves kiterjesztését jelenti – az eredetiben a közgazdasági imperializmus fogalmában.⁵ Megítélésem – és a legtöbb bölcséleti áramlat – szerint a cél és az eszköz viszonya nem fordítható meg, követ-

kezmények nélkül biztos nem. Ezért a „munka” más néven a humán tőke a cél, a beckeri elmélet szerint maximálandó haszon pedig – anyagi természetű lévén – az eszköz. Nos, e kérdésről vélhetően Botos Katalint kell a legkevésbé felvilágosítani, bár tapasztalatom szerint a szakvak önálló életet élnek, ezért nem mindig, mi néven nevezünk valamit. A kritika tehát a közgazdaságtan bevett szóhasználatát illeti, a szerző pedig nagyon egyértelmű nézeteket fogalmaz meg az ismertetett könyvben. Nevezetesen azt, hogy a munkatársakat pusztán bérköltésnek tekintő közelítés semmilyen szinten sem fogadható el, és nemcsak normatív, hanem leíró értelemben sem. Ha ugyanis a nagy létszámú szegény rétegek kiszorulnak a képzésből, különösen a felsőfokú, jó állásokhoz jutást biztosító, minőségi felsőoktatásból, az az ország egészének innovációs készségét, integrációs potenciálját és növekedési lehetőségeit korlátozza, méghozzá hosszú távra. Nyilvánvaló e gondolatok jelentősége egy olyan időszakban, amikor a felsőoktatási férőhelyek kérdésén pusztán üzemgazdasági-fázishatékonyági megfontolásokra hivatkozva korlátozzák általános jelleggel.

Ehhez kötődik a kötet harmadik nagy témája, a szociális államé. Botos Katalin nem osztja azt a vulgár-konzervatív nézetet – amit a sajtóban rendre népszerűsítenek – hogy a „minél kisebb, annál jobb” lehetne a zsinórmérték. Ő meg van győződve – és a pénzügyi válság előrelátása révén nagy hírre és tekintélyre szert tett *Raghuram Rajan* chicagói professzort idézi – hogy a vagyon végtelen szóródása, a széles rétegek fogyasztásának tartós lemaradása a fejlődést gátló tényezővé válhat még a legfejlettebb

5 Lazear, E.: Economic imperialism. *Quarterly Journal of Economics*, 115(1): 99–146., 2000.

országokban is. Szerzőnk a német szociális piacgazdaság – leginkább a nálunk szinte ismeretlen *Wilhelm Röpke* – tanítványa, aki a széles középrétegek kiépítésének és a társadalom deproletarizálásának, az élhető léptékű települések létrehozásának volt a szorgalmazója és úttörője.⁶

A negyedik nagy témakör a nemzetközi pénzügyi rendszer, annak egyensúlytalansága és egyenetlensége. E kérdésben nagy és szerteágazó irodalom született a 2008–2009. évi válság nyomán, és vélhetőleg ennek hatására a szerző maga idejében eretnek nézetei ma már lényegében többséginek számítanak. Ő elutasítja azt a mikroalapozású közelítést, ami az egyéni szintű haszonmaximalásból a társadalmi jólétet közvetlenül levezethetőnek véli, ha még oly bonyolult matematikai köntösbe bújtatják is. Ehelyett kiemeli: szabályozás híján sem az országon belül, sem a világgazdaság egészében nem lesz szolid üzletmenet és nem lesz társadalmilag elfogadható végkimenet.

Végül az ötödik nagy témakör egyféle bűvópatakként vonul végig a kötetben. Arról az örökzöld kérdésről van szó, hogy a jó közgazdaságtannak vezérelve legyen-e, lehet-e a walrasi *méchanique sociale*, a tisztán leíró, megértő jellegű, eszközeiben, módszerében és következtetéseiben a természettudományokhoz közelítő felfogás, amit ma a közgazdaságtant mester és doktori szinten tanulók négyötöde magától értetődőként szív magába a kötelező tárgyai és szigorlatai keretében. Olyannyira, hogy mást el sem bír képzelni, vagy a más közelítéseket eleve tudományon kívülinek véli. Nos, szerzőnk nem osztja ezt a fölfogást, a bevezetőben vázolt életpályája és élet-

hivatása lenyomataként azt a gazdaságtant tekinti relevánsnak, ami a való világ megértésén alapulva, az e világban botladozó laikus többség életkörülményeinek javítását is feladatának, sőt küldetésének tekinti. Mondhatnánk: nem kell mindenkinek világjobbítónak lennie. De talán mára, amikor a szakma legtöbbször tartott lapjaiban az elhízás gazdaságtanáról olvashatunk, de a pénzügyi válságról alig, vagy egyáltalán nem, ez a régi vágású közelítés bizonyára ismét polgárjogot nyer a nemzetközi színvonalú elemzések terén is.

Nyilván számos részletkérdésben lehetne vitába szállni a szerzővel, mind az egyes megállapítások, mind a bizonyítási mód tekintetében. Ennél fontosabb azonban az, hogy e kis kiadónál megjelent munka – sok másikkal együtt – igazolja, hogy a gyakori siránkozás és lesajnálás ellenére a magyar közgazdaságtan él és virul, és van értelmes, hasznos, újszerű mondandója a magyar társadalom és a világ megértése, a ránk nehezedő gondok megoldása terén. Kár, hogy a korábban csak a nemzetközi szervezeteket jellemző szokás nálunk is elterjedt, és ezért a legtöbb fiatal szerző elsődleges szakirodalmi forrást és különösen hazai szerzőt már eleve nem idéz. És mivel a szerkesztőségek ezt elnézik nekik, ez a szellemi arrogancia immár a jó modor részévé vált. Milyen kár, hiszen egymást olvasva és bírálva nemcsak a nemzeti tudományos közösséget építhetjük, hanem új szempontokra is juthatunk a saját munkánk folytatásához is, ahogy ezt Botos Katalin tanulmányköte- te is szemléltetheti.

CSABA LÁSZLÓ

⁶ Röpke, W.: *Emberséges gazdaság, emberséges társadalom*. Budapest: Aula Kiadó, 2000.

A kifinomult józan ész története

*Boettke, Peter J.: Living Economics: Yesterday, Today, Tomorrow.
The Independent Institute Oakland, California, USA, és Universidad Francisco
Marroquin, 2012.*

Nagy divat manapság a főáramú közgazdaságtant kritizálni, mondván, hogy „a válság” azt is megmutatta, hogy az elmélettel is bajok vannak. Közvetett módon *Peter Boettke* könyve is a főáram erős kritikáját fogalmazza meg, sőt a válságot is belekeverve arra is utal, hogy a jelenlegi „turbulens időkben” a „vészhelyzet-közgazdaságtan” helyett megalapozott közgazdasági érvelésre lenne szükség.

Ugyanakkor meglepődnek, ha Peter Boettke könyve a főáram kritikusaiból bibliájává válna, s nemcsak azért, mert elmélettörténeti munkáról van szó. Igaz, egyáltalán nem ismeretlen a szerző a közgazdaságtan heterodox irányzatait (is) figyelemmel kísérő olvasók előtt. A modern osztrák iskola gondolatainak terjesztésében és ehhez az iskolához tartozó kutatók munkájának szervezésében és nem utolsósorban oktatásában kifejtett tevékenysége már a napi sajtó ingerküszöbét is elérte [Evans 2010]. De a magyar olvasók előtt sem lehet ismeretlen a neve, hiszen többek között az ő szerkesztésében jelent meg itthon a Heyne-féle bevezető könyv 10. kiadása [Heyne-Boettke-Prychitko 2004], ami a magyar nyelvű tankönyvpiacon a legjobb bevezető jellegű közgazdaságtan tankönyv.

A könyv célja nem a főáramú közgazdaságtan kritikája, inkább egy olyan közgazdasági tradíció fejlődésének elemzése, amely számos ponton eltér attól – a módszertant, a kutatói attitűdöt, az oktatáshoz és a gazdaságpolitikához való

hozzaállást tekintve is. Ebből kirajzolódik egy olyan kritika is, amely egyértelművé teszi arra az előbb felvetett kérdésre vonatkozó választ, hogy miért is nem lesz ez a könyv a főáram-kritikusok kedvence. Boettke kritikája ugyanis az, hogy a mainstreamben már így is túl sok van abból, amiből a kritikusok még többet szeretnének: a természettudományokból átvett módszertanból, a gazdaságpolitikai aktivizmust feltételező „tanácsadói” hajlamból, az előrejelzések megalkotását és jóságát a tudományosság kritériumaként elfogadó pozitivismusból. Ha megengedünk egy nagy leegyszerűsítést, talán úgy is fogalmazhatunk, hogy Boettke jobbról előzi a mainstreamet, ami azért meglepő, mert balról szokták. Szerinte nincs szükség új közgazdaságtanra, csak a 200 éves tradícióhoz kellene visszatérni.

Boettke célja az, hogy feltárja a ma vagy a közelmúlt (azaz a XX. század második felében alkotó) közgazdászok műveiben ezt a tradíciót, aminek alapfilozófiáját legjobban talán a könyvben nem egyszer felbukkanó *Frank Knight-idézet* ad vissza, amely szerint „a nagy része azoknak az igazán fontos dolgoknak, amelyet a közgazdaságtan tud megtanítani olyan, amit az emberek saját maguk is képesek lennének belátni, ha hajlandók lennének belátni. Nehéz azonban hinni a tanítás hasznában, ha az emberek elutasítják azt, amit tanítani akarunk nekik, sőt még azt is, hogy komolyan megfontolják azt” [Knight

1951, 4. o.].¹ A közgazdaságtan eszerint nem az átlagember számára érthetetlen lilaköd-képletgyűjtemény, hanem néhány alapigazság konzisztens, fegyelmezett és absztrakt végiggondolása – röviden, kifinomult józan ész.²

Boettke könyvére tekinthetünk úgy, mint ami azt fogalmazza meg, hogy a kifinomult józan ész tudománya hogyan áll hozzá a közgazdasági kutatás módszertanához, a közgazdasági oktatáshoz, s nem utolsósorban kik annak XX. századi nagy alakjai. Ez a három kérdéskör jelöli a könyv három részét, amelyek közül az utóbbi a legvaskosabb. Maguk a fejezetek a szerző utóbbi 17 évben jelent módszertani és elmélettörténeti cikkeinek az újraközlései, mégis megvan a fejezeteknek egy minimálisan elvárható koherenciája, s ez annak köszönhető, hogy a szerző a fent már kifejtett jól artikulált szerkesztési elvet követi, s nem a „mit csináltam az elmúlt 15 évben” típusú könyvvel lepte meg magát.

Tanárát, *Kenneth Bouldingot* követve – akiről szól egy fejezet is – Boettke különbséget tesz a közgazdaságtan főárama (mainstream) és fővonala (mainline) között. A főáram legfőbb alakítója, mondja, a tudományos divat, míg a fővonalnak jól megfogalmazható módszertani elvei vannak. Az egyik ilyen a haszonmaximalizálással nem feltétlenül egyenlő önérdekkövetésnek, mint viselkedési feltevésnek az elfogadása, a másik pedig annak az elfogadása, hogy a komplex társadalmi rendszerek képesek összehangolni az egyéni érdeket az általános jólét elérésével (xvii. o.). Ennél azonban sze-

rintem megfoghatóbban írja le az irányzatot az a három tulajdonság, amivel a szerző az egyik „hősét”, az „elfelejtett” *Murray Rothbardot* jellemzi, aki „visszautasította a walrasi árelmélet formalizmusát, az ökonometria pozitívizmusát, és a keynesizmus aggregátumokra való koncentrálását” [77. o.]. De hasonló jellemzést kap *James Buchanan* is [260. o.], aki mindezeket túl következőes szubjektivistá, s újra összeházasította a filozófiát a közgazdaságtannal. Tehát e megközelítés képviselői nem az árelméletet és az ökonometriát utasítják el, csak annak formalizmusát és pozitívizmusát (különböző mértékben, természetesen).

E fővonal bizonyos időszakokban találkozik a mainstreammel, néhány esetben viszont távol esik tőle. Ezért van az, hogy a második, ez egyes közgazdászok munkásságát elemző fejezetben feltűnnek olyan jól ismert Nobel-díjasok is, mint *F. A. Hayek*, *James Buchanan*, vagy *Elinor Ostrom*, de olyan kevésbé ismert gondolkodók is, mint az előbb említett *Murray Rothbard*, *Hans Sennholz*, *Kenneth Boulding*, *Warren Samuels*, *Don Lavoie*, vagy a szociológus *Peter Berger*, illetve olyan félig-meddig ismert, de messze alulértékelt közgazdászok, mint *Ludwig von Mises*, *Israel Kirzner* és *Gordon Tullock*. Ők tehát Boettke szerint a fővonal XX. századi vezető kutatói. Mindegyikőjük munkásságát egy-egy hosszabb-rövidebb fejezetből ismerhetjük meg, kivételt képez *Mises* és *Ostrom*, akik két fejezetben is „szerepelnek”. Több olyan közgazdász is sokszor meg-

1 „[T]he bulk of the really important things that economics has to teach are things that people would see for themselves if they were willing to see. And it is hard to believe in the utility of trying to teach what men refuse to learn or even seriously listen to.”

2 Ez a széles körben használt kifejezés a tudomány rövid definíciójaként már Schumpeter műveiben is többször feltűnik, legelőször talán egy poszthumusz megjelentetett kiadatlan előadás-kéziratában [Schumpeter 1982/1931, 1052-1054 o.].

jelenik, akiknek a szerző nem szentel külön fejezetet. Ilyen természetesen *Adam Smith*, de láthatóan a szerző szívéhez nagyon közel áll Frank Knight, és ugyanilyen „háttéremberként” tűnik fel *Henry C. Simons*, akinek azt köszönhetjük, hogy Gordon Tullock közgazdász lett, nem jogász (129. o.). A szerző tehát – kimondatlanul – az osztrák iskolán kívül a „régit”, a Friedman–Stigler–Bec ker generációt megelőző chicagói iskolát tekinti az általa propagált kutatási tradíció forrásának.

Nem arról van természetesen szó, hogy e közgazdászok, mind egy követ fűjnének. A könyv egyik igen érdekes része a *Warren Samuels*ről szóló rész, amelyben a szerző két közgazdász, a régi institucionalista (Samuels) és az alkotmányos közgazdaságtan megalapítója, Buchanan vitáját elemzi azzal a céllal, hogy a közös nevezőt megtalálja. De a könyv más fejezeteiből is kiderül, hogy e nagy nevek nem értenek mindenben feltétlenül egyet, s nem is mindőjük vallja saját magát ugyanabba az iskolába tartozónak. Mégis, Boettke szerint ugyanazt a hagyományt követik.

A kötet legfontosabb tanulmányai a négy leginkább meghatározó közgazdásról szólók (Was Mises Right?, The Genius of Mises and the Brilliance of Kirzner, Hayek and Market Socialism: Science, Ideology, and Public Policy, James Buchanan and the Rebirth of Political Economy) illetve az, amelyben a szerző a XX. század második felének elméletörténetéről szóló koncepcióját fejti ki (Where Did Economics Go Wrong? Modern Economics as a Flight from Reality). Ezek közül is talán a legizgalmasabb az, amelyben a szerző Mises mai szemmel már-már ezoterikusnak tűnő apriorizmusát veszi védelmébe. Ugyanakkor ez a fejezet jól illusztrálja azt is, hogy mit is jelent az, hogy e köz-

gazdászok – de legelsősorban is Mises – nem pozitivisták. Mises radikális verziójában ez azt jelenti, hogy a közgazdasági elméleteket nem kell tesztelni, s a közgazdasági tudás nemcsak tapasztalatból származik, hanem introspekcióból is származhat. A szerző itt – nagyban segítve a misesi elvek megértését – világossá teszi, hogy miért is nem jelenti ez a fel fogás az empirikus kutatás elutasítását, s hogyan vezethető vissza ez a megközelítés *Kant* filozófiájáig. Ez utóbbi gondolat kifejtésével egyúttal valamennyire kárpótolja is az olvasót azért, amit a Don Lavoierről szóló tanulmányban elmulaszt, amikor minden különösebb kifejtés nélkül megjegyzi [173. o.], hogy az „osztrák közgazdaságtan a kontinentális filozófiai hagyományba van beágyazódva, nem az analitikus filozófiai hagyományba”.

Boettke szerint a közgazdaságtan tévúton jár a huszadik század 30-as éveitől, a formális általános egyensúlyi modellek kialakulásának kezdetétől. A könyv több fejezetében is kifejti, hogy a formális egyensúlyi modellek nem tették tudományosabbá a közgazdaságtant, mert pontosan attól az emberi tökéletlenségre és kreativitásra épülő folyamattól vonatkoztatnak el, aminek megértése a legfontosabb feladatuk lenne. Így a szerző álláspontja szerint a formális modellek egyáltalán nem segítettek azt, hogy jobban megértsük a piac működését. Boettke a formális modellek elterjedésének egyik okát és egyben eredményét is abban látja, hogy megváltozott a közgazdászok attitűdje illetve szerepfelfogása, s „[a] közgazdaságtant megváltó (savior) attitűddel közelítő fiataloknak az újonnan megtalált tudományos magabiztoság tökéletesen megfelelt” [335. o.]. Az utóbbi évtizedekben a közgazdászok szerepfelfogása szerényebb lett, de a „mérnöki” eszközök maradtak és

továbbra is igaz, hogy az „inkább értelmező és filozofikus hajlammal rendelkező hallgatók kigyomlálódnak” [31. o], így a közgazdászok nagy része frusztrált, mert a tudományának jelenlegi állapota nem teszi lehetővé, hogy mérnöki hajlamait kiélje. Ez a következtetés azonban végképp valószínűtlenné teszi, hogy a könyv a „mérnöki” táborból bárkit is meg tudna győzni arról, hogy rossz úton jár.

Azok számára, akik egyszerre érdeklődnek az osztrák iskola, az intézményi közgazdaságtan és az elmélettörténet kérdései iránt, ez a könyv letehetetlen. Azoknak, akik most szeretnének megismerkedni az osztrák iskolával, kötelező olvasmány. Hasznos – talán PhD-szinten még az oktatásban is hasznosítható – kiegészítő lehet az elmélettörténettel vagy az intézményi közgazdaságtannal

foglalkozók számára. A többiek értetlenkedve fogják forgatni.

CZEGLÉDI PÁL

IRODALOM

- Evans, K. (2010): Spreading Hayek, Spurning Keynes. *The Wall Street Journal*, August 28.
- Heyne, P.–Boettke, P. J.–Prychitko, D. (2004): *A közgazdasági gondolkodás alapjai*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Knight, F. H. (1951): The Role of Principles in Economics and Politics. *American Economic Review*, 41(1):1–29.
- Schumpeter, J. A. (1982 [1931]): The Crisis in Economics – Fifty Years Ago. *Journal of Economic Literature*, 20(3):1049–1059.

Brzeziński stratégiai víziója

Zbigniew Brzeziński: Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power
Basic Books, 2012.

Mit kell tennie az Egyesült Államoknak, hogy elkerülje a Szovjetunióéhoz hasonló összeomlást, hogy elősegítse a nyugat erősödését, a kelet békés felzárkózását? Brzeziński meglátása szerint Amerikában jelenleg sem a belpolitikai, sem a külpolitikai fejlődéshez nincsenek meg a közvetlen lehetőségek, és így a nemzetközi kapcsolatokban betöltött szerepéről is hamarosan le kell mondania, ami háborúkkal, a birodalmi szemlélet erősödésével és orosz, valamint kínai előretöréssel fenyeget. Könyvének kiindulópontja a XXI. század politikai térképének megértése iránti igény. Ennek forrása, hogy csak így fogalmazható meg az a stratégiai vízió, ami egyszerre teremti meg, ami a globális békéhez szükséges: erőt nyugaton, stabilitást keleten.

Amerikának megújulásra van szüksége ahhoz, hogy megőrizze hiteles hegemón státuszát. Brzeziński imperatívuszát azzal támasztja alá, hogy e program kudarca esetén 2025-re a nemzetközi rend egy szétaggolt, keleti konfliktusoktól terhelt csatározássá változna, amelyben Amerika és Európa is képtelen lenne érvényt szerezni akarátának.

Jimmy Carter egykori nemzetbiztonsági tanácsadója (1977–1981) napjainkban a washingtoni Johns Hopkins University professzora és Obama elnök vezető tanácsadója. A varsói születésű stratégia egy cseh származású amerikai

szobrászt vett feleségül, *Emilie Benest*, aki *Edvard Beneš*, Csehszlovákia második elnöke leszármazottja.

Brzeziński a *Stratégiai vízió: Amerika és a globális hatalom válsága* című 2012-es művében azokat a konfliktusokat és lehetséges lefolyásaikat mutatja be, amelyek a XXI. század világrendjét alakítják. A könyv térképekkel segít eligazodni a globális és regionális konfliktusok és érdekszférák között. A négy nagy fejezetben egy-egy globális társadalom- és gazdaságpolitikai kérdést elemez.

1. Milyen következményei vannak a hatalmi koncentráció keletre tolódásának? Hogyan hat erre a súlyponteltolódásra az emberiség politikai öntudatára ébredése?

A világ hatalmi központja tartósan nyugatról kelet felé, illetve az atlanti partvidékről a Csendes-óceán térségébe tolódik, ami főként Japán, Kína és India dinamikus növekedésének a következménye. E három ország felemelkedése kifejezetten a II. világháború utáni korszak eredménye, mert azt megelőzően egyik sem volt képes kihasználni egyedülálló erőforrásait.

Japán korábbi földrajzi terjeszkedése közel sem okozott akkora riadalmat a világban, mint amennyire aggódva fi-

A recenzió elkészítéséhez a TÁMOP-4.2.2.B-10/1-2010-0023 projekt nyújtott támogatást.

A könyvet kutatószemináriumon elemeztük. Köszönöm a résztvevő hallgatók – *Antal Gergely, Blazics Annamária, Brém Gergő, Flesch Dávid, Gyöngy Sára, Horváth Máté, Katona Márton, Süveges-Szabó Ádám, Szabó Márk, Tréfás András, Wohnner Norbert* – munkáját, akik meglátásaikkal hétről hétre segítették a téma feldolgozását. A recenzió rövidített formában elérhető az Antall József Politika- és Társadalomtudományi Tudásközpont honlapján (ajtk.hu).

gyelték az amerikai nagyvárosokban piaci térnyerését a nyolcvanas évektől kezdve. Eközben Kínában robusztus kapacitások szabadultak fel azzal, hogy megszűnt a szovjet fenyegetettség. Peking végre önállóan egyengethette fejlődését, így olyan mértékű fejlesztéseket valósíthatott meg, amilyenre az egy évszázaddal korábbi Európa adott példát. Indiát liberális reformjai egy részben szocialista gazdaságból a szolgáltatásokra és a kifinomult technológiára épülő dinamikus gazdasággá formálták. Noha népessége néhány évtizeden belül felülmúlhatja Kínáét, nincs előtte való stratégiai mozgástér, amivel szuperhatalmi ambícióinak érvényt tudna szerezni.

A XXI. század hatalommegoszlását tekintve két stratégiai lehetőséget mutat be Zbigniew Kazimierz Brzeziński a nemzetközi erőviszonyok alakulására. Egyfelől egy tudatos nemzetközi program révén létrehozhatónak tartja egy megerősödött nyugat és egy felelősségteljesebb, stabil és békés kelet együttműködését, másfelől viszont ennek alternatívájaként a nyugat történelmi léptékű lemaradását és keleten a XX. századi Európát jellemző önpusztító rivalizálás kibontakozását vizionálja.

E megközelítés szerint a békés együttműködés az Európai Uniótól azt követeli, hogy teljesebb formában valósítsa meg a politikai uniót, külpolitikájában és védelmi funkcióiban is valódi egységet alkosson. Ezek nélkül az EU képtelen független, második számú globális erőként funkcionálni.

A potenciális konfliktusok legmeghatározóbb forrása a *politikai öntudatosodás* felgyorsulása. Míg korábban ez a folyamat leginkább mikroszinten volt értelmezhető, addig az elmúlt kétszáz év technológiai fejlődése révén tömeges jelenséggé vált. Az internet és az okostelefonok révén a fiatalok számára a szűk

politikai környezet realitásain túli világ is valóságosnak, elérhetőnek mutatkozik. Az arab tavasz is azt példázza, miként válik vehemens véleményformálónak, konfrontatív tömeggé egy olyan társadalom, amely korábban jószerivel érdektelen és így tájékozatlan volt a közügyek iránt. A tömeges politikai öntudatra ébredés, az érdekközösséggé szerveződés és az együttes fellépés jellemzi napjaink egyetemistáinak millióit – állítja Brzeziński, aki ennek gazdaságtörténeti jelentőségénél fogva a marxi elmélet öntudatosodó proletárjaihoz hasonlítja a mai hallgatókat. Ezen a ponton nem fogalmaz egészen egyértelműen, nem helyezi el összefüggéseiben ezt az öntudatosodási folyamatot. Proletár az egyetemi hallgatóság, mert közös fellépéssel egy közös ügyet képviselve élhetőbbé teheti önmaga számára a világot? A világ átalakításában tudása, képességei folytán domináns szerepet kell játszania? Vagy éppen önmérsékletre int ezzel Brzeziński: aki csak most ébredzik, az ne akarja rögtön magához ragadni az irányítást, mert felfordulás lesz a vége – előbb nézzen körül, tanuljon tovább. A tudatosság előretörésével a múlté már a nyugat relatíve olcsó, potenciájánál fogva egyoldalú háborús vállalkozása és a közbeszéd tematizálásában globális szinten is vezető szerepet kap majd a rendszerszintű rivalizálás.

2. Miért csökken Amerika világhatalmi szerepe, illetve milyen bel- és külpolitikai tünetei vannak az átrendeződésnek? Miként mentheti át a hidegháború győzelmével járó szuperhatalmi státuszát a harmadik évezredre?

Az amerikai álom idealizmusa és a materiális jólét párosa az egész világot lenyűgözte, ám ez a kép az ezredforduló óta egyre fakul. A folyamat részben katonai,

részben gazdasági-társadalmi elemeken alapul. Előbbiek közül kiemelten károsnak tartja Brzeziński az unilaterális iraki, illetve az afganisztáni háborút. Az utóbbiakhoz kapcsolódóan megállapítja, hogy az amerikai belpolitikának hat kritikus problémára kell megoldást találnia, hogy hitelességét és erejét megőrizhesse: (1) államadósság; (2) a pénzügyi rendszer hibái; (3) a jövedelmi egyenlőtlenség növekedése mellett stagnáló társadalmi mobilitás; (4) elhasználandó nemzeti infrastruktúra; (5) társadalmi tájékozatlan a világ ügyeivel kapcsolatban; (6) politikai rendszerében kevés a mozgástér.

Brzezińskit az USA mai helyzete a végnapjait élő Szovjetunióra emlékezteti. Érvelése szerint Amerika világhatalmi szerepe mindenképpen bukásra van ítélve, ha képtelen megoldást találni súlyos hazai problémáira, és ha külpolitikai kezdeményezéseit nemzetközi ellenszélben próbálja megvalósítani. A fejlett országok közül Amerika társadalmában a legnagyobb az egyenlőtlenség, tájékozatlansága pedig önpusztító irányvonalaknak is teret enged. Ilyen adottságokkal berendezkedésének primátusát és a világ államainak elismerését csak általános reformokkal tarthatja meg.

Mindezek együttesen az ország kapacitásaival és önmeghatározásával kapcsolatban is világszerte aggodalmakat szülnek. Noha egyre élesebb a küzdelem a relatív világhatalmi pozíciókért, nincs olyan erő, amely felvehetné a versenyt Amerika hatalmi potenciáljával. Ebből a gondolatsorból vezeti le Brzeziński, hogy az Egyesült Államok szerepének stabilizálása globális érdek. Ennek megvalósításában Amerika támaszkodhat meglévő erőforrásaira és tartalékaira, amelyek közül szintén 6 csoportot emelt ki: (1) világelső gazdasági teljesítmény; (2) innovációs potenciál – vállal-

kozi kultúra; (3) kedvező demográfiai folyamatok; (4) a materiális és vállalkozói erőforrások kiváló alkalmazhatósága, aktivizálhatósága; (5) földrajzi védettség; (6) stabil demokratikus háttér.

Az elemzés mérlege szerint Amerika csak akkor őrizheti meg világhatalmi szerepét, ha sikeresen megoldja a saját területén és határain jelentkező feladatokat. Az ehhez szükséges programok sikere azon nyugszik, hogy milyen előzmények után képes megújulni a társadalom értékrendje. Közel sem tartja peszsimistának azt az érvelést, amely szerint a választókban csak válságok terhe alatt világosodik majd meg, hogy jólétük fenntarthatatlan – a kormányzó erőtől függetlenül.

Három forgatókönyvet mutat be Brzeziński az amerikai hatalomvesztésre. A legfájdalmasabb eseménysor a 2007-ben indulthoz hasonló válságokból és az amerikai haderők egyre szélesedő frontvonalából áll. Egy másik változat, hogy a rendszerszintű visszaesésre (amelyből hiányzik a távlati fejlődés lehetősége mind társadalmi, gazdasági, politikai mind pedig külpolitikai szinten) sikeres válaszokat ad majd a Fehér Ház és ennek megfelelően módosítja majd bel- és külpolitikáját. A közbülső és legvalószínűbb jövőképnek azt tartja, amelyet egyrészt hatástalan belföldi reformkísérletek, másfelől az életminőség általános csökkenése jellemez.

3. Milyen geopolitikai következményekkel járna, ha Amerika képtelen lenne betölteni a globális hegemon szerepét? Képes lenne-e más állam – akár Kína – átvenni a pozícióját?

Amerika sérülékenységének imént tárgyalt forrásai sokak kérdő tekintetét Kínára irányítják, de Peking még sokáig képtelen lesz átvenni a hegemon szere-

pét. Az Egyesült Államok jelentős politikai térvészése Brzeziński víziójában globális válságot okozna, amiben Kína is ellenérdekelt, hiszen az felborítaná jelenlegi növekedését és rontaná hosszú távú kilátásait. Washington történelmi kudarca esetén a világ 2025-re nem egyszerűen hanfuba* öltözne, de szabályozhatatlanul kaotikussá válna.

Egy amerikai hegemonia utáni világot zűrzavarok és konfrontatív pozícióharcok jellemeznének. Egy általánosan elfogadott vezető nélküli világrend beköszöntével növekedne a bizonytalanság, ami számos ország status quoját kérdőjelezné meg. A veszélyeztetett országok főként azon kis államok, amelyek egy regionális nagyhatalom szomszédjai. Ezek közül Brzeziński a következő 8 fő konfliktuszónát határozta meg: Grúzia, Taiwan, Dél-Korea, Fehéroroszország, Ukrajna, Afganisztán, Pakisztán és az izraeli térség. Ezen területek rendezetlenségében a hidegháború befejezetlen győzelmének terhét látja: az elmúlt húsz évben nem sikerült Oroszország körül egy biztonságos, stabil zónát létrehozni. Amerika geopolitikai erejének gyengülése a regionális és a globális biztonságpolitikai kockázatok növekedését vonná maga után. Egyfelől a felsorolt országok sorsát megpecsételné a nagyhatalmi ambíciókat dédelgető szomszéd előretérése, másfelől mindez az orosz és a kínai érdekszféra növekedésével átalakítaná a világhatalmi térképet is.

Mindez a világ aktuálisan legsérülékenyebb zónájában, Kelet- és Dél-Ázsiában egy szövetségi háló kialakulását implicálná, amelynek célja Kína szerepének ellensúlyozása lenne. Valószínűleg egyrészt Japán szorosabbra fűzné kapcsolatait Európával, másrészt nagy

igény lenne mind Japán mind India részéről egy stabil együttműködésre. Ennek a stratégiai közeledésnek egy szélsőséges forgatókönyve a kínai politika nacionalizálódásán alapszik. Ha így alakul, akkor a szomszédságában formálódó koalíció összetartó ereje Peking elszigetelése lenne. A régió egyik fő kérdése India és Kína versenyfutása az Indiai-óceán feletti uralomért. Ráadásul ebből további eltolódás következne a világhatalom megosztásában, ami a főbb nemzetközi intézmények kapcsán már ma is állandó téma.

A terrorista szervezkedéseket kiváltó külpolitikai döntések miatt sokat támadott Brzeziński megállapítja, hogy mindez gyakorlatilag érintetlenül hagyja majd a nemzetközi terrortevékenységet, mivel az elsősorban hazai és nem nemzetközi viszonylatban valósul meg.

Amerika visszaesése a szomszédságát is átalakítaná. Míg Kanada politikájában nem várható drámai fordulat, addig Mexikó viszonylatában tovagyűrűző hatást lát Brzeziński. Mindkét országban felerősödnének a nacionalista hangok, ráadásul a mexikói gazdaság gyengülne és egyre nagyobb önállóságot szereznének a drokartellek. Mindez a bevándorlási politikával együtt egy ördögi kört indítana el, aminek Amerika is áldozatául esne. Egy jobbra tolódó Mexikó megszüntetné Amerika korábbi egyedülálló földrajzi biztonságát.

Mindennek paradigmaszintű vetülete is van, mert azzal, hogy Kína és más ázsiai államok sikeresen egyeztetik össze az államkapitalizmust a gazdasági liberalizmussal, egy rendszerszintű alternatívát kínálnak, és így közvetetten gyengítik az Egyesült Államok vezető szerepét a harmadik világ országai előtt.

* Tradicionális kínai öltözék.

Az amerikai modell térvesztése folytán Európa egyrészt magára maradna egy konfliktusos nemzetközi rendszerben, másrészt befolyása is csökkenne. Mindez kényszerítő erővel teremt igényt Amerika talpraállítására.

A globális közjavak kisajátítása a jövő egy további veszélyforrása. A nemzetközi rend stabilitásának feltétele, hogy mind a stratégiai (tengerek, levegő, űr, a kibernetikai és a nukleáris tárgykör), mind a környezeti (vízkészletek, Északi-sark, klímaváltozás) közjavak tekintetében fokozatosan kialakuljon egy globális konszenzus, amely egyenlőséget és békét teremtő arányban osztja újra az erőforrásokat – Amerika főszerepe mellett. A szükséges megállapodások valószínűsége az amerikai hatáskörrel együtt csökkenhet.

Az Amerika globális rendezőerejébe vetett hit és bizalom megingásával regionális konfliktusok sora bontakozna ki.

4. Milyen asszertív fellépésre van szükség az Egyesült Államok részéről egyfelől a nyugati integráció, másfelől a kelet-ázsiai államok irányában, hogy a fellépő konfliktusok mind orvosolhatóak legyenek politikai és gazdasági szinten, 2025 után is?

Az elmúlt évtized döntéseiben Amerika rövidtávú érdekeit látja és ennél fogva egy hosszú távú geopolitikai stratégia megalkotását sürgeti a Demokrata Párt Kissingere. Ennek alapja az lehet, ha az Államok vezetése megérti a XXI. század stratégiai térképének változását és ehhez hangolva képes megújulni bel- és külpolitikájában egyaránt. A globális hatalmi fókusz kelet felé tolódása miatt egy olyan stratégiai vízió megalkotása és megvalósítása van napirenden, amely egyszerre teremt erőt nyugaton és stabilitást keleten.

A napirenden lévő konkrét ügyek

Az aktuális feladatokat tekintve három gócpont igényel kiemelt figyelmet: az *afgán* és az *izraeli* konfliktus, valamint az *iráni atomprogram*. Utóbbi számára az egyetlen út a békés fejlődésre, ha idomul a világgözösséghez, azaz megnyugtató biztosítékokkal szolgál arra, hogy atomprogramjában nincsenek titkos, hadászati perspektívák. Az idevágó fejezetek alapján az olvasó biztos lehet benne, hogy Brzeziński az iráni alkalmazkodás híján minden olyan lépést, amely szövetségesei ellen irányul, Amerika elleni cselekménynek minősítene. Int ugyanakkor arra, hogy Washington nem kezdhet egyoldalú, vagy pusztán Izrael által támogatott háborúba – megoldásnak kizárólag egy *nemzetközi atomkoalíciót* tart, amiben Kína és Oroszország részvételére is szükség van.

Erő Nyugaton

Egy nagyobb és életerősebb Nyugat felépítésének kiindulópontja annak belátása, hogy Európa mindaddig egy befejezetlen vállalkozás, amíg magához nem kapcsolja Törökországot, és amíg nem egyesül politikai és gazdasági szinten Oroszországgal. Ezen közeledések elmaradása a birodalmi szemlélet előretörésével és a világ instabilitásának jelentős növekedésével fenyeget.

Az elemzés szerint a török csatlakozás alternatívája a megtorpanó modernizáció és a politikai hanyatlás, ami három szempontból is kulcsfontosságú a muszlim világ jövőbeli pozícióját illetően. Egy sikeresen felzárkózó Törökország visszatartó erő lenne a muszlimalapú radikalizmussal szemben. Amiként a világban csak a változás állandó, a felzárkózás elmaradása valójában leszakadást jelent, amivel együtt jár a szélsőségek

előretörése, valamint az iszlám és a modernizáció közti szakadék mélyülése. Mindez magával vonná az Európai Unió és a Közel-Kelet kapcsolatainak gyengülését is.

Törökországgal szemben Oroszország Európához való viszonyulása kettős, mert a politikai elit szorosabb együttműködést szeretne, de ezért valós áldozatokat nem hajlandó vállalni. A liberalizációs folyamatok befejezetlensége a szomszédos országok számára biztonságpolitikai kockázatot jelent. Brzeziński élesen bírálja *Putyin* politikáját, amelyben a nacionalizmus és a szuperhatalmi státusz múltba révedő elegyét látja megvalósulni. Ennek kapcsán arra figyelmeztet, hogy amiként jelenleg Európa egy befejezetlen ügy, úgy Oroszország számára is csak az Európával való szorosabb kapcsolat garantálhatja a modernitást, a demokráciát és a biztonságos geopolitikai perspektívát. Mindezek mellett az EU és Törökország közeledése is kényszerítene Moszkvát az együttműködésre.

Brzeziński önismétlően húzza alá, mintha csak az olvasó hitetlenségét szeretné szerteoszlatni, hogy a XXI. század második negyedére megvalósulhat egy nagyobb és életerősebb hatalmi pólus nyugaton. A Törökországgal és Oroszországgal való bővülés révén Európa 2025-re, Amerikával szövetségben a világpolitika egyik független főszereplőjévé válhat.

Béke Keleten

Az ázsiai fejlődés tétje, hogy megismétli-e a XX. század eleji Európa viszontagságos államközi politikai játszmáit, vagy okulva a nyugati példán, békés regionális igazodást valósít meg. Brzeziński a stabil és kooperatív kelet szükségességét abból vezeti le, hogy a III. évezre-

det Európa egy követő, nem pedig egy vezető szerepében kezdte el, s így Ázsia regionális stabilitása az egész világ jólétének kulcsa. Ezt a békés együttműködést főként a kisebbségi kérdések és az államfejlődési ívek, a két stratégiai háromszög (Kína, India és Pakisztán, illetve Kína, Japán és Dél-Korea) együttműködése, valamint Amerika regionális politikája határozza meg. Washingtonnak lavíroznia kell a különböző érdekcsoportok között, hogy egy önálló és szélsőségektől mentes régió alakuljon ki. El kell kerülnie, hogy bármely szereplő oldalán direkt beavatkozzon (például Kínával szemben), ugyanakkor meg kell védenie Kínát is a regionális ellenszenvtől. Egy ilyen ellenszövetség kialakulása nem csak Ázsia potenciális világgazdasági szerepét ásná alá, de veszélyeztetné a régió és a glóbusz stabilitását is.

Brzeziński külön összefoglalást nyújt *Kína stratégiai céljairól*. Elsőként is meg kell találnia a módját annak, hogy a fekvésével járó potenciális hatásokkal szemben ellenálló legyen. Az Indiai-óceánon való jelenlét foka, a környezetében lévő stabil amerikai szövetségek és Európától való távolsága mind politikai, mind gazdasági kényszerek forrása lehet. A regionális együttműködésben kiemelt helyet kell biztosítania önmaga számára – legyen szó a már létező ASEAN-ról, vagy egy leendő Kelet-ázsiai Közösségről. Pakisztán konszolidációját elősegítve nemcsak egy Indiával szembeni ellensúlyt tudna megerősíteni, de biztosítani tudná önmaga számára a kijutást az Arab-tengerre és a Perzsa-öbölbe. A Közép-Ázsia és Mongólia természeti erőforrásaiért vívott versenyben stabil pozíciót kell szereznie Oroszországgal szemben. Végleges megoldást kell adnia a polgárháborús örökségre, a tajvani rendszer szerepére. Gazdaságilag és közvetetten politikailag is kedvező

pozíciót kell kialakítania a Közel-Kelet, Afrika és Dél-Amerika országaival való együttműködésben. Ezzel egyrészt biztosítaná energia- és nyersanyagellátását, másrészt domináns szerepet szerezhethet az adott piacokon saját termékei számára, harmadrészt hozzájárulna globális politikai szerepének megerősítéséhez.

Amellett, hogy Kína miként lesz úrrá az aktuális kihívásokon, a másik fontos tényező, hogy Amerika hogyan reagál minderre. Főként azért érdemel kiemelt figyelmet ez a tényező, mert Washingtonnak új receptet kell kidolgoznia, nem kapcsolódhat közvetlenül a felzárkózási folyamathoz, amiként azt a nyugati országok esetében tette. A korábbi gyakorlat a megváltozott történelmi környezetben már több veszélyt, mint hasznot generálna. A másik oldalról megvilágítva a helyzetet, azt is leszögezi Brzeziński, hogy az amerikai szerepvállalásra igenis szükség van Ázsiában, hogy megvalósulhasson a szükséges geopolitikai megújulás. Szerinte az új recept lényege, hogy Amerikának multilaterális megállapodásokban kell megtalálnia az együttműködő szerepét és Euráziára, mint egységre kell tekintenie: India fejlődését óvatos, enyhén gyanakvó támogatással kell ösztönöznie; Japánt és Dél-Koreát illetően használja ki és erősítse meg szoros kapcsolatait; Kínával szemben a türelem a legfontosabb eszköz mind a bilaterális, mind a globális viszonyokban.

5. Brzeziński konklúziója: Amerika kettős szerepe

A könyv címében jelölt két válság közül Amerikáéval részletesen foglalkozik, de azt nem fogalmazza meg pontosan, hogy mit ért *a globális hatalom válsága* alatt. Az aktuális hegemon csökkenő dominanciáját, a politikai központ keletre tolódását, az ázsiai hatalmak váratlanul

gyors felemelkedését? Esetleg azt a lehetséges középtávú patthelyzetet, amikor Amerika már képtelen lesz kordában tartani a regionális nagyhatalmak expanzióját, de még azok sem tudják közvetlenül befolyásolni az amerikai döntéshozatalt? Egy lehetséges meghatározása ennek a krízisnek: közvetett és közvetlen elemek összessége. Egyrészt a Nyugat relatív hatalmi súlyának csökkenése, másrészt az egyre gyorsuló politikai öntudatra ébredés, harmadrészt Amerika bel- és külpolitikájának gyengülése határozzák meg, és ezekből következnek olyan áttételes konfliktusok, mint a regionális nagyhatalmak szomszédságában élő országok önállósága, vagy a globális közjavak védelme és a globális stabilitás. E felismerésekből kiindulva keresi Brzeziński a szükséges stratégiai víziót és vázolja fel a világ egy lehetséges állapotát 2025-ben.

Konklúziója azon az állásponton alapszik, hogy napjainkban a világhatalom kiemelkedő szereplői számára az *együttműködés* az egyetlen elfogadható választás, annak hiánya a kölcsönös pusztulást eredményezi. A nemzetközi kooperáció megteremtéséhez szükséges felzárkóztatás igényli Amerika határozott és megbízható jelenlétét, amihez elsőként saját megújulása a kulcs. Egy erősödő Egyesült Államoknak is pontos, megosztott külpolitikai gyakorlattal kell szolgálnia a döntési jogkörök nemzetközi terítését. Nyugaton egy szélesebb és teljesebb egység előmozdítójaként és biztosítékeként kell, keleten pedig a regionális vezető hatalmak közti egyensúlyként és békéltetőjeként szabad csak szerepet vállalnia.

6. Az olvasó kérdései

A fentiekben áttekintettük azt a négy témakört, amelyekre Brzeziński könyve

válaszokat kínál. A kérdések és a válaszok egyaránt egy nézőpontot tükröznek, így a legfontosabb kérdés, van-e alternatíva. Elfogadva a gondolatkör kiinduló pontjait, meg lehet-e fogalmazni más válaszokat, akár más kérdéseket is?

Az egyik legizgalmasabb téma, amire a könyv nem kínál választ, hogy miért nem alakult ki korábban egy megfelelő geopolitikai program Amerikában. A válasz rámutatna arra, hogy milyen szellemi áramlat, milyen politikai aspektus vált mára elavulttá és milyen megújulásra van szükség ezeken a szinteken. Bizonyára sokan a neoliberálisokkal való leszámolást is hiányolják itt, viszont még a kifejezés sem szerepel a könyvben.

Brzeziński megállapítja egyhelyütt, hogy Oroszország önmagát erősebbnek tartja, mintsem hogy egyszerű tagállammá váljon az Unióban, viszont eddig legalábbis túl gyenge volt ahhoz, hogy tartós dominanciát gyakorolhasson. Ugyanakkor nem hagy kétséget afelől, hogy Moszkva és Brüsszel közeledését illetően nem elégszik meg stratégiai szövetséggel, bizonyos szabványok és előírások átvételével, hanem szoros együttműködést sürget. Mindez viszont felveti a kisebb tagállamok, főként az újabb csatlakozottak szerepének átértékelődését. Egy Oroszországgal és Törökországgal kibővült EU-ban milyen szerepe lehet Romániának, Portugáliának, vagy akár a visegrádi országoknak együttesen? Ez az új politikai munkamegosztás átfogóbb kihívást jelent az európai döntéshozatal számára, mint az országonkénti kvóták újratervezése. Valószínűsíthető, hogy ehhez az együttműködéshez új elvi alapokon lehet csak döntő támogatást szervezni a tagállamok körében.

A felvázolt nemzetközi együttműködés gazdasági ösztönzőit illetően a közgazdászok számára kiemelten fontos, hogy jelent-e mindez szakaszhatárt

mind a húzóágazatok, mind az állam szerepe, vagy például a termelési technológiák és a munkaszervezés kapcsán. Hasonlóképpen azzal az elméleti kérdéssel sem foglalkozik a könyv, hogy kik a XXI. század nemzetközi kapcsolatainak főszereplői. Mi az állam szerepe, meddig terjed a nemzetközi szövetségek hatásköre, a multinacionális cégek, vagy az egyéni képességek lesznek-e fontosabbak ebben az időszakban? S még ha valóban Amerikán is múlik az új világrendbe való átmenet levezénylése, azt valójában ki és milyen mértékben irányítja majd? A Fehér ház, a Wall Street, a szavazók, a nagyvállalatok, vagy esetleg azok az egyetemi oktatók készítik majd elő, akik cserediákok tízezreit tanítják.

És talán mind közül a legfontosabb kérdés, hogy van-e alternatíva. Egyfelől abban az értelemben, hogy van-e B terv mind amerikai, mind globális szinten. Fel tud-e készülni Amerika egy olyan nemzetközi szituációra, amit Kína nacionalizálódása, az orosz-európai kapcsolatok gyengülése, vagy a közel-keleti konfliktusok kiéleződése jellemez? Fel tud-e készülni a többi nagyhatalom együttesen arra, ha Amerika képtelen megoldást találni belső kihívásaira és így nem tudja ellátni a nemzetközi viszonyokban sem korábbi szerepét? Másfelől léteznek-e más válaszok is a könyvben felvetett kérdésekre, vagy akár kínálhatnak-e más országok is receptet a szükséges reakciókhoz. Brzeziński leírása ugyan a globális adottságokból vezeti le az amerikai szerepvállalás iránti igényt, de nem beszél más országok, régiók stratégiai vízióiról, amelyek elősegíthetik a javasolt megoldást, de veszélyt is jelenthetnek rá. Alig vitatkozik aktuális hatalmi centrumokkal – leginkább csak Putyin politikája jelent kivételt. Más országok, akár más kultúrák juthatnak-e ettől különböző következtetésre? Való-

színűleg épp az lesz a (potenciális) konfliktusok megoldásának kulcsa, hogy milyen mértékig sikerül megtalálni e következtetések között a közös nevezőt. Ezért válhat a következő évtizedek kiemelten fontos politikai és gazdasági tényezőjévé a kultúrák közti párbeszéd fejlődése és annak kutatása, hogy a különböző magaskultúrák bölcséleti tanításai között globális szinten milyen mértékű azonosság létezik.

Végül a leghosszabb időtávra előretelítő szempont a vezető szerepe egy kooperatív nemzetközi rendszerben. Feltéve, hogy érdemes számolni egy vezető nélküli világrenddel, meg lehet-e tanulni az ehhez szükséges önállóságot

átmeneti visszaesés nélkül? Brzeziński számtalanszor int arra, hogy vezető nélkül a konfliktusok elszabadulnának, a versengés tisztességtelen méreteket öltene minden szinten, de nem beszél arról, hogy ezt milyen időtávon érdemes elkerülni. Amerika óvatos, közvetett, multilaterális kapcsolatokon keresztüli szerepvállalása teret ad az önállóságra, de folyamatosan hordozza a beavatkozás képességet, ha valahol már szakítópont-ra jutnának az érdekellentétek. Szüksége van-e a világnak ilyen tartalékra, vagy éppen ez válhat már a XXI. század során a fejlődés ballasztjává?

SÁRVÁRI BALÁZS